

Az országos jelentőségű könyvtári tartalmi és bibliográfiai szolgáltatások használata a kis könyvtárak könyvtárosai körében:

A magyarországi és a határon túli magyar jellegű könyvtárak jelentős csoportját alkotják a kis és közepes méretű könyvtárak. Jelen tanulmány szerzőjének az MTA SZTAKI munkatársaként a Kistéka könyvtári szoftver tervezésének, forgalmazásának és felhasználói támogatásának keretében végzett munkája során nyílt módja hogy igen közelről ismerje meg ezt a könyvtártípust, és könyvtárosainak munkáját, mind Magyarországon, mind a jelenlegi határokon kívül eső magyarlakta területeken. Ezen munka tapasztalataiból született meg ez a tanulmány.

A kis és közepes méretű könyvtárak közé soroljuk az iskolai és községi könyvtárakat, továbbá a múzeumi, vállalati és kutatóintézeti könyvtárak egy részét. Különösen az iskolai és községi könyvtárak jelentősek. Fontosságuk főként abban áll, hogy sok ember számára ezek jelentik az egyedüli találkozást a könyvtárak világával, és szinte minden ember életében ezek az első könyvtárak amelyekkel találkozik. Ezért ezen tanulmány tárgyai is elsősorban az iskolai könyvtárak, és a helyi kis közművelődési könyvtárak, illetőleg a művelődési házak könyvtárai. Egyáltalán nem mindegy, hogy milyen szintű és minőségű szolgáltatásokkal találkoznak az olvasók ezeken a helyeken.

A kis és közepes méretű könyvtárak könyvtárosai valójában a könyvtári szolgáltatások viszonteladói, fogyasztják a könyvtári szolgáltatásokat, és továbbítják azokat a végfelhasználóknak. Ezen könyvtártípus könyvtárosai valójában az országos könyvtári szolgáltatások egyik hallatlanul fontos fogyasztói csoportját jelentik.

A kis és közepes könyvtárak környezeti viszonyai nem jók. Sok helyen gyenge a hardver, régi, korszerűtlen, vagy kis teljesítményű gépekkel dolgoznak. Sok helyen rosszak a hálózati viszonyok, kicsi a hálózat áteresztő képessége, vagy csak sokszoros áttételen keresztül jutnak ki a világhálóra. Sok helyen elavult, vagy nem megfelelő az operációs rendszer. Nem áll rendelkezésükre számítógépes szakember, sok helyen egyáltalán nincs rendszergazda, vagy ha van, nem elég képzett, túlterhelt, kevés figyelmé jut a könyvtárra, és a könyvtári gépekre. Maguk a könyvtárosok is túlterheltek, kevés idejük jut a különféle munkákra, szakmai továbbképzésre, fejlődésre – akár számítástechnikai akár könyvtártudományi tekintetben – pedig jóformán semennyi. Állandó a pénzhiány, ezért sokszor születnek félmegoldások, sok fejlesztés pedig a források elapadása, vagy esetleg egyszerűen a munkaerő cseréje miatt elakad. A kép természetesen jóformán egyik helyen sem ennyire sötét, olyan hely sincsen azonban, ahol az említett nehézségek legalább az egyikével időről időre ne kellene szembenézni.

Éppen ezen problémák miatt a könyvtár automatizálási munkákat a kis könyvtárakban különösen fontos racionalizálni, és a lehető legtöbb feladatot külső

források bevonásával kell megoldani. Kézenfekvő megoldás tehát az országos szolgáltatások használata. Éppen kiszolgáltatott helyzetük miatt az országos tartalmi és bibliográfiai szolgáltatásoknak a kis és közepes könyvtárak a legfontosabb fogyasztói.

Kiemelt helyet foglalnak el ezen szolgáltatások közül azok a Weben keresztül elérhető könyvtári katalógusok, amelyekről MARC formátumban lehet rekordokat letölteni. Ezek előnye, hogy könnyen elérhetők, a tűzfalak a webes oldalakat átengedik, különösebb előképzettség nélkül is használhatók, és a tájékoztatási feladatok miatt amúgy is ismertek. Kiemelkedik ezen oldalak közül a DEENK (Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtár) on line katalógusa. A könyvtári katalógusok előnye, hogy folyamatosan épül, naprakész, ezért a legfrissebb könyveket is meg lehet ott találni, és le is lehet tölteni.

A z3950 szolgáltatások használata, amennyiben ezt a könyvtári rendszer lehetővé teszi, még kényelmesebb, ekkor ugyanis nem kell a saját könyvtári rendszer mellett még egy idegen rendszer keresőfelületét is megtanulni kezelni, emellett nem kell a katalogizálási munka során mindig ablakot váltani, és mozogni az idegen, külső keresőfelület, és a saját rendszer beviteli űrlapjai között. Hátránya viszont, hogy különleges szoftveres támogatást igényel. Emellett még nincs igazán elterjedve, főleg belföldön kevés az elérhető és megbízhatóan, állandóan üzemelő z3950 szerver. A tűzfalakon is problémás átjutnia a z3950 kérdéseknek és válaszoknak. Sok kapcsolat szakad meg időtúllépés miatt is, ez a forgalom ugyanis alacsony sávszélesség mellett időigényes lehet, különösen nagy találati halmazok esetében. Itt az egyes hálózati elemek is hamarabb bontják a kapcsolatot időtúllépés miatt, mint a webes keresések esetében.

A kérdésnek pénzügyi vonatkozásai is vannak. Érdekes módon ma már egy könyvtár esetében jelentős vagyoni értékkel bír a feltárt adatbázis. Mivel az állománynak egyre jelentősebb része lett feltárva, a kártyakatalógus készítéséről pedig sok nagy és korszerű könyvtárban már teljesen leálltak, másrészt a keresési technikák fejlődésével ezek az állományok egyre jobban használhatók, és kihasználhatók, ezért a számítástechnikai eszközökkel tárolt könyvtári katalógusok relatíve egyre értékesebbek lesznek. Emellett a konverziós technikák fejlődésével és tökéletesedésével egy könyvtár egyre inkább okkal bízik benne, hogy adatbázisa igen hosszú életű lesz, rendszerről – rendszerre, szoftverről szoftverre áramlik majd, miközben az adatok minősége egyre javul, és az adattömeg is egyre nagyobb, és a feltártsági arány is egyre jobb és jobb lesz. A könyvtári számítógépes katalógus pénzben kifejezhető értékének egyre nagyobb hányadát képviseli a bevitt adatok értéke, és egyre kisebbet a szoftver megvásárlásának, telepítésének és alkalmazásba vételének költségei.

Ez különösen a mentések készítésekor tudatosul a felhasználókban, hogy elsősorban nem a telepített szoftver miatt kell menteni, mert meghibásodás esetén az néhány napi munkával újratelepíthető, a könyvtárosok a szoftver kezelésében tapasztalt jártassága, és a szoftver alkalmazásba vételébe – adaptációjába fektetett munka is a szoftverek gyakori cseréje miatt elévül, de a bevitt adatok értéke maradandó.

Mivel a könyvtárak – okkal – egyre inkább hajlamosak a feltárt adatbázisukat vagyonnak tekinteni, érthetően merül fel a kérdés, mikor és milyen formában érdemes és lehet mindezt ingyen másoknak átengedni.

Így alakul ki az a felemás helyzet, hogy bizonyos szolgáltatásokat, bizonyos adatokat egyik helyen pénzért árulnak, máshol ugyanehhez ingyen lehet hozzájutni. Jelen sorok szerzője semmilyen oldalról sem akarván senkit sem kellemetlen helyzetbe hozni, tartózkodik konkrét példák említésétől, de ezek egy része úgymint közismert. A bizonytalan pénzügyi helyzetben a szoftverek forgalmazói is nehéz helyzetben vannak, amikor nem tudják mit szabad, és mit nem szabad továbbadniuk, mire bátoríthatják ügyfeleiket, és mire nem. Úgy gondolom ezen a téren a legnagyobb fokú ingyenességre, és a legszélesebb körű elérhetőségre kell törekedni, e célból pedig erőteljes központi szerepvállalást kell sürgetni. Addig is a kis és közepes méretű könyvtárak ki vannak szolgáltatva egyes helyi döntéshozók jóindulatának, illetve személyes meggyőződésének.

A KisTéka szoftver döntően úgy lett már megtervezve is, hogy nagyban épít az országos szolgáltatások igénybevételére. A kis könyvtárak számára elérhető árú, és munkaerő igényt támasztó rendszereknek ugyanis elsőrangú feladata, hogy a közös katalógizálásban a könyvtárosok részt vehessenek, rekordokat más könyvtáraktól adatbázisaiból, vagy közös katalógusokból átvehessenek. Ez a közös katalógizálásban való részvétel jobbára egyoldalú, döntően rekord letöltési lehetőséget tételez csak fel, feltöltési lehetőséget nem. Néhány szakkönyvtártól eltekintve ezen könyvtárak nem rendelkeznek ugyanis olyan dokumentumokkal, melyek a nagy hazai felsőoktatási és közművelődési könyvtárakban, illetve az országos feladatkörű szakkönyvtárakban ne lennének már meg.

A Kistékaiban ezért háromféle adatátvételi lehetőség is van. Egyrészt lehetőség van MARC (HUNMARC vagy USMARC) rekordok letöltésére. Ebben az esetben a felületen lehetőség van a fájlrendszerben tárolva kiválasztani az iso formátumú (sok helyen szerintem kicsit félrevezetően „binárisnak” nevezett) fájlt, kiválasztani a karakterkészletet amennyiben karakterkészlet konverzióra szükség van, és betölteni.

Ez a módszer szolgál arra is, ha egy könyvtár korábbi rendszerében készült adatbázisát akarja az új szoftver, a KisTéka adatbázisába konvertálni. Ebben az esetben a régi adatbázisból elő kell állítani egy MARC formátumú adattömeget, és azt kell betölteni. Nagy tömeg esetében persze mindez nem böngészőből történik, hanem a lokális gépen közvetlenül az adatbázisba történik a betöltés. Kisebb adatmennyiség (2 mbyte alatt) esetében a böngészőn keresztül zajlik a betöltés, ezért az importot nem is kell feltétlenül arról a munkaállomásról indítani, ahol az adatbázis telepítve van.

Ennek a módszernek hátránya az, hogy a könyvtárosnak egy másik rendszerből meg kell szereznie az adatokat, és egy idegen rendszer, vagy több rendszer felületén is el kell tudni igazodnia. Emellett az egész munka: keresés, találatok kiválasztása, letöltés, import fájl kiválasztása, betöltés, sok lépésből áll. Előnye, hogy általában nem szoktak technikai nehézségek felmerülni, és számos könyvtári adatforrás is használható. Emellett a nagy könyvtári adatbázisokhoz vezető felületekkel való

megismerkedés a könyvtárosok számára nem felesleges, mert ezekre szaktájékoztató munkájukhoz ugyancsak szükségük van.

A másik megoldás a z3950 leírás alapján való adatcsere. A z3950 leírás alapján készült egy z3950 kliens a kistékához, ez lép kapcsolatba idegen rendszerek z3950 szervereivel. Itt egy saját felületen adja meg a keresőkérdést, és a jelkészletet, nézi át a találatokat, választja ki és tölti be a megfelelőnek tartottakat. Ennek óriási előnye, hogy a KisTéka felhasználónak nem kell elhagyja saját felületét, az egész folyamat gyorsabb és kényelmesebb. Hátránya, hogy jóval több technikai akadály merül fel, elsősorban a tűzfalakon kell kaput nyitnia z3950 adatforgalom számára.

A harmadik megoldás, a két KisTéka közötti közvetlen adatátvitel lehetősége. Ebben az esetben az egyik KisTéka alkalmazás közvetlenül keres a másik KisTéka alkalmazás adatállományában, és onnan közvetlenül és gyorsan emelhet át rekordokat, nincs szükség ugyanis importra, és a besorolási jellegű rekordok besorolására sem. Ez pl. egy MARC betöltés esetében jelentős lassító tényező, minden egyes új szerzőt vagy tárgyszót a rendszernek be kell hasonlítani a már meglévőkkel, és vagy bővíteni, a besorolási állományt, vagy pedig az újonnan betöltött bibliográfiai rekordot a már meglévő besorolási rekordok egyikéhez kapcsolnia. Ezért van az, hogy az import idő igénye, az adatbázis gyarapodásával mértani haladvány szerint növekszik.

A KisTéka - KisTéka együttműködést a hasonló gyűjtőkörű, a közös fenntartó által fenntartott, illetve hasonló földrajzi környezetben lévő felhasználók számára fejlesztettük ki. Előnye a kényelmes felület és a gyorsaság, hátránya, hogy sok adminisztratív szervezéssel jár a résztvevő könyvtárak között. Speciális esete ennek, amikor a felhasználó a saját szerverén tart két KisTéka példányt, egy éleset, a könyvtári katalógus céljaira, és egy háttér adatbázist, ahonnan rekordokat emel át. Ez utóbbi adatbázisba a könyvtár által amúgy birtokolt egyéb adatbázisokat szoktuk betölteni.

Ezen háttér adatbázisok hátránya, hogy használatukhoz két KisTéka példányra van szükség, ami a telepítésnél és a frissítéseknél többletmunkát jelent, emellett ezek aktualizálása is állandó plusz feladatot ró a könyvtárosra vagy a rendszergazdára, és mindamelllett még így sem tud versenyezni a kurrens könyvtári katalógusok naprakésziségeivel. Mindamelllett azokon a helyeken, ahol a hálózati forgalom nagyon lassú., ez a megoldás lehet a célravezető.

A KisTéka felhasználó körében egyelőre a webes keresés és letöltés a leggyakoribb. Ennek oka, hogy tájékoztatói tevékenység miatt a nagyobb könyvtári rendszerek webes keresőfelületeit amúgy is ismerik és használják. Emellett itt nincsenek technikai problémák és a viszonylag kis állomány miatt, a betöltés gyors lefolyása nem elsődleges szempont. A legfontosabb a naprakésztség, hogy a lehető legfrissebb állományt is megtalálják, mert a kis könyvtárak zöme igen intenzív használatban van, és ezért beszerzett állományt a lehető leggyorsabban fel kell dolgozni. Ezért azt az adatforrást részesítik előnyben, ahol a legfrissebb állomány is azonnal elérhető. Különösen igaz ez azokban az esetekben, ahol az állomány nagy része, már fel van tárva, illetve a fel nem tárt állomány nagy része már elavult, és nem tart érdeklődésre számot.

Tekintettel a kis és közepes könyvtárak gépesítettségének, a nyilvánvaló nehézségek ellenére is észlelhető, egyre magasabb fokára, ezen könyvtártípus könyvtárosainak és olvasóinak igényeit és elvárásait a hazai szolgáltatások tervezésekor egyre inkább figyelembe kell venni.